

הסיכום ממערכי השיעור לפרק שירת המאה ה-20

כתב וערך: המורה אלי פררה

אָנִי שׁוֹמֵעַ מְשֵׁהוּ נוֹפֵל / נתן זך

אָנִי שׁוֹמֵעַ מְשֵׁהוּ נוֹפֵל, אָמַר הָרוּחַ.

שׁוֹם דְּבָר, זֶה רַק הָרוּחַ, הִרְגִּיעָה הָאֵם.

גַּם אַתָּה אָשָׁם וְגַם הוּא אָשָׁם, פָּסַק הַשׁוֹפֵט לְנֶאֱשָׁם.

אָדָם הוּא רַק אָדָם,

הַסְבִּיר הָרוּפֵא לְבָנֵי הַמְשִׁפָּחָה הַגְּדֹהֲמִים.

אָבֵל מְדוּעַ, מְדוּעַ, שְׂאֵל אֶת עֲצָמוֹ הַנֶּעֱרַר,

לֹא מֵאֲמִין לְמִרְאֵה עֵינָיו.

מִי שְׁאִינוּ גָר בְּעֶמְקַ גֵּר בְּהָר,

קָבַע הַמּוֹרָה לִידֵיעַת הָאֶרֶץ

לְלֹא קִשִּׁי נֶפֶר.

אָבֵל רַק הָרוּחַ שִׁשְׁמַט אֶת הַתְּפוּחַ זָכַר

מֵה שְׁהַעֲלִימָה מְבִנָּה הָאֵם.

שְׁלֵעוּלָם, לְעוּלָם, לְעוּלָם לֹא יִהְיֶה לוֹ מְנַחֵם.

השיר הזה מבחינת הנושא והתכנים שלו יש לזהותו כשיר מודרני מובהק, מפני שבקריאה ראשונה לא ניתן לחבר בין כל "איברי" השיר, לכדי מכנה משותף כלשהו, בשל ריבוי המטאפורות וצירופי הלשון המפתיעים שבו, אולם כאשר מנתחים כל חלק מחלקי השיר ומבינים את האירוע הראשון, המסמל את המטאפורה של *התמונה הצוירית בראשית השיר, הכול מתברר. (*התמונה הצוירית: אימאז', ראה במונחים לשירה בעמ' 37)

האירוע הראשון: נפילת התפוח. הרוח המפילה את התפוח, זאת תמונה צוירית-מטאפורית, המצביעה על עובדת-חיים בלתי הפיכה; (הרי אי אפשר להחזיר לעץ את התפוח שנפל). העיקר ב"אירוע" הזה הוא, התגובה של האם. האימא כמו כל הורה באופן נורמאלי, מנסה לחפות ולמנוע מבנה את הסבל של הכרת המציאות ועובדות החיים הקשות: "שום דבר, זה רק הרוח, הרגיעה האם", אבל ברור שקרה משהו, אפילו טראומטי, ניתוק התפוח מהעץ כסימבול לניתוק דבר-מה, חי, ממקור חייו, ולעולם! זאת עובדה שלא ניתן להחזירה למצבה הקודם.

הסמליות הזאת, של "אירוע טראומטי" בזעיר-אנפין, המתרחש במציאות רגילה וים-יומית כמו נשירת התפוח מהעץ, מתבלט ביתר-שאת לאחר הופעתם של שתי הדמויות הסמכותיות הבאות: השופט והרופא. הם מציגים בפני הנער עובדות קשות של החיים, כמו: פסיקה בלתי הפיכה של השופט, הכוונה לפסיקה סופית לאחר כל הערעורים. הרי פסיקה של שופט לגבי נאשם זה ואחר, לאחר שעברו כל הערעורים, היא פסיקה סופית והתיק של הנאשם הוא "בלתי הפיך" לא ניתן "למחוק" את התיק ואת האשמה לעולם. מודגש שוב, **לאחר כל הערעורים** שלא התקבלו...

הדמות השנייה – קביעת מותו של האדם על ידי הרופא. הנער לא רגוע. עובדה, שכתגובה של הנער למפגש עם הדמויות האלה הוא מלין (מתלונן) וחסר מרגוע: "אָבֵל מְדוּעַ, מְדוּעַ, שְׁאֵל אֶת עֲצָמוֹ הַנֶּעֱרַר לֹא מֵאֲמִין לְמִרְאָה עֵינָיו." מתגובה זו של הנער ניתן להבין, שתגובתה של האם לאירוע נפילת התפוח, הייתה שגויה. הוא, הנער, פשוט לא הסתגל למציאות הקשה של עובדות-חיים בלתי הפיכות, וקשה לו לקבל את עובדות החיים כמו שהם, כי הרי אימו הרגילה אותו שלאירועים כאלה היא מרגיעה באמירה: שזה "שום דבר, זה רק הרוח...". כאן מופיעה הדמות הסמכותית השלישית בשיר – המורה.

המורה המעביר ידע ומְסָרִים לנער. עובדות ו"אקסיומות" שלא ניתן להוכיחן, אלא לקבל אותן כמו שהם, בדיוק כמו כל עובדת-חיים במציאות שלא ניתן להסביר או להוכיח אותה, שצריך לדעת רק לקבל אותה. כמו "בין שתי נקודות עובר רק קו ישר אחד"... או שני קווים מקבילים אל ייפגשו לעולם"... כמובן שהמסר של המורה: "מִי שְׁאֵינֵנוּ גֵר בְּעֵמֶק גֵר בְּהָר" הוא מטפורי, האומר, שהאדם איננו יכול להיות בשני מקומות שונים באותו זמן, על כן ולפיכך, רק הרוח שבראשית השיר ש"בישר" על נפילת התפוח, היא שמבינה, שבגלל התגובה השגויה של האם בראשית השיר: "שום דבר, זה רק הרוח...", שלנער לא יהיה לו מנחם לעולם. המילה לעולם, מופיעה שלוש פעמים לשם הדגשה, המצביעה על הטראומה הקשה, כאשר הוא נתקל בעובדות-החיים הבלתי הפיכות, ולא הסבירו לו את המציאות כמות שהיא.

לא ברור מי היא הרוח המופיעה בשיר. לעניין הרוח אפשר להסבירה בכמה מובנים: או שזו הרוח הפיזית הנושבת בחוץ, המפילה עלים ותפוחים מהעץ, או רוחו הרוחנית של הנער המבשרת לו על ההתרחשויות בחוץ, מעין בת-קול פנימית שלו, או רוחו של הדובר בשיר המנסה להעביר דרך השיר, את המסר גם לנער וגם לקורא. (הקורא במובן זה יכול גם להיות אותם הורים, המגדלים את ילדיהם על-פי השיטה השגויה של האם בשיר, המנסה לחפות ולהגן על בנה מפני המציאות ומפני עובדות-חיים בלתי-הפיכות).

הערה: יש מפרשים ומסבירים את השיר הזה, כאילו וכולו עוסק במוות, כמוטיב המרכזי בו, או שבדברי הדמויות הסמכותיות הם "דיבורי סרק". וכן יש מי שמנסים לברר ולכוון ל"עמדתו של המשורר" ... לדעתנו זו גישה שגויה, הסברים שגויים, לא נכונים ומטעים!

כשמנתחים שיר, כל שיר, אחד הפרמטרים לבחינה נכונה של פירוש והסבר מדויק יותר של שיר הוא מה שנקרא "ליכודיות" (וזאת למדנו מפיו של פרופ' אשר ריבלין מאוניברסיטת ת"א) מהי אותה "ליכודיות"? שכל ה"איברים" בשיר מתלכדים לכדי עניין מרכזי אחד ומחובר לנושא. בשיר שלפנינו מוטיב המוות, הוא רק החלק הרביעי במכלול האירועים בשיר. נפילת התפוח אינה סמלית למוות, כך גם בדברי השופט שאין בהם שום נגיעה למוות, ובוודאי גם שלא בדברי המורה. ואילו המוטיב של עובדות-חיים ומציאות קשה למצבים בלתי הפיכים ו"דרמטיים" אכן מתלכד עם כל החלקים בשיר והוא המוטיב המרכזי ומחובר לנושא השיר.

אחת הטעויות הנפוצות שמורה לספרות יכול לעשות בלימוד הספרות בכלל וזו השירה בפרט, לנסות להסביר לתלמידיו את "עמדתו של המשורר" ... או בשפה פשוטה הרגילה אצלנו: "למה התכוון המשורר?" ובכן רבותי המורים והמלמדים, אין דבר כזה באומנות בכלל ובאומנות השירה בפרט; "עמדתו של המשורר" ... גם אם ואפילו והיה ואמר המשורר עצמו, בהרצאה או באמירה ציבורית במוסף לספרות, שלזה הוא התכוון בדברי השיר, אין לקבל את דבריו כמות שהם.

הגיוני, וידוע הוא, ומקובל וכך צריך להיות, שברגע ששיר יוצא מתחת ידיו של משורר, יש לו חיות משל עצמו, ו"עמדתו וכוונותיו" של המשורר אינן רלוונטיות כלל! יכול המשורר לכונן את הדברים לכיוון מסוים ותחת ידיו הדברים מתפרשים לכיוון אחר לגמרי. ולכן כל אחד יכול להסביר ולפרש את השיר כראות עיניו, **בתנאי!** שהסברו והנמקותיו תואמים את דברי השיר ומבוססים עליהם. וכל מי שמנסה שאלה באופן כזה, שמבקש מתלמידיו לנסות להבין ולהסביר את "עמדתו של המשורר" טועה, מטעה ועושה מעשה שגוי ופסול, מה עוד שהשיר שלפנינו לא פשוט ומצריך ניסיון וידע טוב בהבנת אומנות השירה וכליה.

לא רק זאת אף זאת; הניסיון לפרש, שדבריהם של האם, השופט, הרופא והמורה הם דיבורים בעלמא, **כאופן שבו בני אדם משתמשים במילים**, "בלי לעשות חשבון" מה שנקרא, שימוש במילים בלי להתחשב בתוצאות או במשמעותם, ולכנותם כדיבורי-סרק, הוא שגוי ומטעה. אין בדברי הרופא, המודיע למשפחה על אירוע טראומטי, שדבריו הם "**דבורי-סרק**" כך לגבי קביעתו של השופט, הגוזר את דינם של נאשמים, ופסיקתו לגביהם, שדבריו הם "**דבורי-סרק**" וכן קביעתו ***האקסיומטית** (**אקסיומה**): אמיתה, מושכל ראשון, הנחה מוסכמת ומקובלת, שעל פיה, רוב המדעים מושתתים על אקסיומות... קביעתו של המורה, שאין אדם יכול להיות בשני מקומות בו-זמנית, איננה "**דבור-סרק**". עובדה שכל נער ואדם שלמד מתימטיקה יודע זאת. ולראיה, שדבריהם אינם דבורי-סרק, אנו מוצאים בדבריו האחרונים של הרוח: "**אָבְל נְק הָרוּחַ שְׁשֵׁמֵט אֶת הַתְּפוּחַ זָכַר מֵהַ שְׁהַעֲלִימָה מִבְּנֵה הָאֵם....**"

אם הם היו דיבורי-סרק, מדוע **זכר וידע** הרוח (זה ששמט את התפוח) שבעקבות הערתה השגויה של האם: "**שום דבר, זה רק הרוח, הניציה האם**". שלנער לא יהיה לו מנחם? ולעולם, שלוש פעמים?! ועוד מדגיש הרוח, שהאם **העלימה מבנה אמת** מסוימת, **שהתאמצה להרגיע** אותו. כל אחד צריך לשאול את עצמו איזו **אמת** היא העלימה מבנה עד כדי ש"לא יִהְיֶה לוֹ מְנַחֵם"? והתשובה היא שהיא לא הדריכה אותו נכון לדעת לקבל דברים במציאות: כי יש בחיי האדם אירועים קשים ובלתי מתקבלים ושצריך לדעת לקבל אותם, כמו עובדות-חיים בלתי הפיכות והנחות קבועות ומוסכמות, ולכן **לְעוֹלָם, לְעוֹלָם, לְעוֹלָם לֹא יִהְיֶה לוֹ מְנַחֵם**. **ואלו, דברי הרוח, שבוודאי ובוודאי אינם דיבורי-סרק!** ובכן כדי להבין טוב יותר את השיר הזה, יש לקחת את דברי האם **המנסה להרגיע את הבן, (ממה?) בראשית השיר, ואת דברי הרוח, המנתח את התוצאות של דבריה בסוף השיר, כסוגרים מעגל, כהסבר כולל ומלוכד לרעיון המרכזי והמסר של השיר.**

בשיר יש ***יסודות דרמטיים**, בעיקר בשל הדמויות המופיעות בו, הדיאלוגים, המסתורין סביב "דמותה" של הרוח (מי זו הרוח הזאת שמדברת ומזהירה וזוכרת...?) והמתח השורר בדיאלוגים של הדמויות. (***יסודות דרמטיים**: ראה הסבר מפואט במונחים לשירה בעמ' 35 סעיף ג')

כפי שאמרנו, יש שלוש דמויות סמכותיות בשיר: השופט, הרופא והמורה. אולם בנוסף אליהם קיימות דמותה של האם, שהיא דמות "רכה" המגנה על הבן מפני תהפוכות החיים, מפני המציאות הקשה של תהליכים בלתי הפיכים ועובדות-חיים קשות. הדמות הנוספת בשיר היא דמותו של הנער המדבר, שאולי הוא גם הדובר בשיר? נער הנדהם למראה העובדות הקשות של החיים, שהאם לא הזהירה אותו כראוי מפניהן. וכמובן הרוח "המדברת". אומנם ההרגעה של האם על נפילת התפוח, היא הרגעה על אירוע זניח ולא משמעותי בחיים, זה לא אירוע דרמטי. כי הרי מה קרה בסך הכל? תפוח נפל מהעץ, אבל נפילת התפוח היא רק התרחשות סמלית, מטאפורית,

סינקדוכה**, (סינקדוכה**: ראה לעיל בעמ' 36) שמסמלת את היחס של האם גם לאירוע זעיר, אך בלתי הפיך, כמו לנפילתו של התפוח מהעץ.

מתאים לאימרה ידועה: "מי שמזלזל בקטנות, יזלזל בגדולות". אם האם, כבר מהאירוע הקטן הזה, מרגיעה ואינה מייחסת לו חשיבות מספקת, היא תתייחס כך גם לאירועים הרבה יותר קשים וטראומטיים. כל הדמויות המאכלסות את השיר, הן שנותנות לו את המימד הדרמטי, יחד עם הדיאלוגים, המתח והמסתורין.

דרכי העיצוב בשיר: (עיצוב – ראה הסבר מפורט במונחים לשירה בעמ' 36)

- א. מבנה השיר הפורש את איבריו לכל האורך, כאילו ללא קשר ביניהם. ורק הרוח מקשרת בין החלקים. היא זו ששמעה שתפוח נפל, ושזכרה מה שהעלימה מבנה האם. ועל כן לעולם לא יהיה לו מנחם.
- ב. הדמויות הסמכותיות בשיר: הרופא, השופט והמורה. אשר מעמידים בפני הנער את עובדות החיים הבלתי הפיכות; פסקי הדין, קביעת המוות לנפטר, וקביעת אקסיומות.
- ג. היסודות הדרמטיים בשיר; מתח, מסתורין, (הרוח) דיאלוגים, דמויות ומערכות יחסים בין האם לבנה. ההבעה הדרמטית של הנער ע"י חזרה משולשת של המילה: **לעולם, לעולם לעולם** לא יהיה לו מנחם.
- ד. תחושת הניכור של הבן בעולמה הקר של המודרנה: אירועים בלתי הפיכים ולכן לעולם, לעולם לעולם לא יהיה לו מנחם.